

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

Η ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΙΣΟ ΤΟΥ ΔΕΚΑΤΟΥ ΕΝΑΤΟΥ ΑΙΩΝΑ*

Οί μεθοδολογικοί και γνωσιοθεωρητικοί διαλογισμοί της πολυσήμαντης φιλοσοφίας του Ντεκάρτ, ό όποϊος αναθεμελίωσε τόν όρθολογισμό συγκλίνοντας τόν έμπειρισμό και την μαθηματική θεωρία, προκάλεσαν ζωηρή κίνηση στην νεοελληνική φιλοσοφική σκέψη. Οί *Μεταφυσικοί στοχασμοί* (*Meditationes de prima philosophia*, 1641, 1647 στα γαλλικά), ή *Πραγματεία για τὰ πάθη* (*Traité des passions de l'âme*, 1649), ό *Λόγος περί της μεθόδου μέ την όποία μπορεί κανείς νά όδηγήσει σωστά την σκέψη του και νά ψάξει την αλήθεια μέσω της έπιστήμης* (*Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité à travers les sciences*) καθώς και ή *Πραγματεία περί του κόσμου και περί φωτός* (*Traité du monde et de la lumière*) όχι μόνο μελετήθηκαν από τούς Έλληνες διανοητές του Διαφωτισμού αλλά αποτέλεσαν αντικείμενο διδασκαλίας στα έλληνικά σχολεία και στις έλληνικές ακαδημίες· ός αναφέρουμε έδω τόν Βικέντιο Δαμοδό στην γενέτειρά του Κεφαλονιά¹, τόν Εϋγένιο Βούλγαρη στην Άθωνιάδα², τόν Βενιαμίν Λέσβιο στις Κυδωνίες και αργότερα στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες, στο Βουκουρέστι και στο Ίάσι³. Θα πρέπει έδω νά έπισημάνουμε, ότι στην διδασκαλία της καρτεσιανής φιλοσοφίας, όπως μαρτυρείται σέ νεοελληνικά φιλοσοφικά κείμενα τών αρχών του δεκάτου όγδόου αιώνα δέν έχουμε άπλή άποτύπωση τών γνωμών του Ντεκάρτ και τών άλλων καρτεσιανών φιλοσόφων, κυρίως του Malebranche, αλλά ότι οί Έλληνες λόγιοι έκφράζουν την προσωπική τους άποψη παραθέτοντας έπιχειρήματα για τόν προβληματισμό που προκάλεσε ή καρτεσιανή φιλοσοφία και λαμβάνουν θέση στις διενέξεις π.χ. μεταξύ Ντεκάρτ και Gassendi καθώς και τών Γιανσενιστών⁴.

Κατά τό πρώτο ήμισυ του δεκάτου ενάτου αιώνα τὰ φυσικοφιλοσοφικά προβλήματα και οί θεολογικές συζητήσεις γύρω από την προβληματική του Ντεκάρτ έχουν χάσει την αίχμηρότητα που παρουσιάζουν στα έργα τών Έλλήνων Διαφωτιστών· παρόλη την κρι-

*Ανακοίνωση στο Συμπόσιο *Descartes* για τὰ 400 χρόνια από τη γέννησή του (1596-1996), τό όποϊο όργάνωσε τό Τμήμα Μεθοδολογίας, Ίστορίας και Θεωρίας της Έπιστήμης του Πανεπιστημίου Άθηνών (5 Άπριλίου 1997).

1. Βασιλική ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Ό Βικέντιος Δαμοδός. Βιογραφία-έργογραφία 1700-1752*, Άθήνα, διδακτορική διατριβή, 1982, σσ. 71 - 72, 226, 228, κ. έξ.

2. Για την επίδραση της καρτεσιανής φιλοσοφίας στον νεοελληνικό Διαφωτισμό, πβ. Παναγιώτη ΚΟΝΔΥΛΗ, *Ή παρουσία της καρτεσιανής φιλοσοφίας, στον τόμο Ό Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οί φιλοσοφικές ιδέες*, Άθήνα, Ίστορική Βιβλιοθήκη, Θεμέλιο, 1988, 175-200.

3. Ρωξάνης Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ό Βενιαμίν Λέσβιος και ή ευρωπαϊκή σκέψη του 18ου αιώνα*, διδακτορική διατριβή, Άθήνα, 1983, σσ. 155-159.

4. Βασιλική ΜΠΟΜΠΟΥ-ΣΤΑΜΑΤΗ, *Ό Βικέντιος Δαμοδός*, σσ. 257-258.

τική που εξακολουθεί να δέχεται από την νεοελληνική διάνοηση, ή επίκληση της μορφής του γίνεται τώρα όχι μόνο με αντιμεταφυσική και αντιεμπειρική έννοια αλλά τις περισσότερες φορές χαιρετίζεται ως ανανεωτής της φιλοσοφίας. Μπορεί κανείς να διακρίνει παρερμηνείες σχετικά με τον καρτεσιανό «σκεπτικισμό» όπως και την καρτεσιανή αυτογνωσία καθώς και την μελέτη των σχέσεων του καρτεσιανού εμπειρισμού με την οντολογία. Όμως υπάρχει ξεκάθαρη συνείδηση της τομής που σήμανε ο Ντεκάρτ για τη φιλοσοφία ως άπαρχή της νεώτερης εποχής και ο Θεόφιλος Καΐρης στα *Στοιχεία φιλοσοφίας*, που δημοσιεύθηκαν στην Αθήνα το 1851, τον τοποθετεί ιστορικά ως εξής: «Καρτέσιος δέ ο Γάλλος, ο κατά το 1596 γεννηθείς, ου μικρόν εκλείσθη, ως εις τὰ της φιλοσοφίας καινοτομήσας, και της οίον δευτέρας εποχής της παλιγγενεσίας αυτής αίτιος γενόμενος»⁵. Ο Καΐρης αναγνωρίζει, ότι η πρώτη ανανέωση της φιλοσοφίας πραγματοποιήθηκε από τους φιλοσόφους της Αναγέννησης, οι όποιοι μελέτησαν στο πρωτότυπο τὰ ἀρχαία φιλοσοφικά συγγράμματα και όπως δηλώνει ο Καΐρης «εις την αναγέννησιν της ὀρθῆς φιλοσοφίας την πρώτην ἔδωκαν ἀφορμήν»⁶. Αναγνωρίζει δηλαδή συνοχή ανάμεσα στον ὀρθολογισμό της Αναγέννησης και τον καρτεσιανό στοχασμό.

Οι μεθοδολογικές διερευνήσεις του Ντεκάρτ και η ταύτιση την ὁποία ἐπιχείρησε ανάμεσα στην φιλοσοφία και την μέθοδο ανάγοντας την τελευταία σέ συλλογιστικά πρότυπα δανεισμένα από τὰ μαθηματικά ἀπασχολοῦν ιδιαίτερα την νεοελληνική σκέψη κατά τον δέκατο ἑνατο αἰώνα. Ἐχει γίνει ἀποδεκτό, ὅτι με τον Ντεκάρτ ξεκινᾷ ἡ νεώτερη ἐποχή της φιλοσοφίας – παρόλο που ἀναγνωρίζονται κοινὰ σημεῖα της ἐπιστημονικῆς του μεθόδου με τον ἀριστοτελισμό – με την αὐτονόμηση τοῦ στοχασμοῦ ἀπὸ την ἐξωτερικότητα και με την στροφή τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὸν ἑαυτό του ἐξαντλώντας τάσεις τοῦ πυρρονισμού. Ἡ λογοκρατική πορεία της σκέψης, σύμφωνα με τον Ντεκάρτ, εἶναι κυρίως ἔλεγχος τῶν δυνατοτήτων της, ἐπιβεβαιώνοντας την προτεραιότητα της δύναμης τοῦ πνεύματος. Στὴν ἀποτίμηση της ἐρμηνείας της καρτεσιανῆς φιλοσοφίας ἀπὸ Ἕλληνες διανοητές τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰώνα ἐπιβάλλεται νὰ λάβουμε ὑπόψη μας τὸ γεγονός ὅτι, χωρίς νὰ εἶναι παθητικοὶ δέκτες της φιλοσοφίας της ἐποχῆς τους, διαμορφώνουν την προσωπική τους ἐρμηνεία με τὴ δημιουργικότητα τοῦ δικοῦ τους στοχασμοῦ. Κατὰ κανόνα ἔχουν μελετήσει στὰ χρόνια τῶν σπουδῶν τους στὴ δυτική Εὐρώπη (Παρίσι, Μόναχο, Βερολίνο, Λιψία) τὰ μεγάλα δυτικοευρωπαϊκὰ πρότυπα της ἐποχῆς τους: τὴν σκωτική φιλοσοφία, τὸν γαλλικὸ ἐκλεκτισμό, τὸν ἐγελιανισμό και τὴν φιλοσοφία τοῦ Schelling⁷.

Θὰ σταθοῦμε σὲ ὁρισμένες ἀντιπροσωπευτικὲς θέσεις ἀπέναντι στὴν καρτεσιανὴ φιλοσοφία στοὺς τομείς της μεθοδολογίας, της γνωσιολογίας και ψυχολογίας καθώς και της φιλοσοφίας της ιστορίας. Παρατηροῦμε, ὅτι τὸ ἐπίμαχο φιλοσοφικὸ θέμα παραμένει ἐκεῖνο της μεθόδου και ὅτι παρόλη τὴν κριτική που δέχθηκε ὁ καρτεσιανὸς ὀρθολογισμὸς ἀπὸ τὸν Διαφωτισμό, κατὰ τὶς δύο πρώτες δεκαετίες τοῦ δεκάτου ἑνάτου αἰώνα στὴν Ἑλλάδα, τὸ κέντρο βάρους στὴν διαδικασία της γνώσης δίνεται στὸν αὐτοδύναμο λογισμό και στὶς ἀσάλευτες ἀρχές του και ἀντιμετωπίζονται τὰ προβλήματα τῶν προϋποθέσεων της γνώσης, τὰ κριτήρια και οἱ λειτουργίες της. Ἔτσι, κατὰ τὸν δέκατο ἑνατο αἰώνα κυκλοφοροῦν οἱ δύο πρώτες ἐλληνικὲς μεταφράσεις τοῦ *Λόγου περὶ μεθόδου* με διαφορά ὅμως μία πεντηκονταετία· ἡ πρώτη τὸ 1824 ἀπὸ τὸν Νικόλαο Πίγκολο στὴν Κέρκυρα και ἀρκετὰ ἀργότερα τὸ

5. Θεόφιλος Καΐρης, *Στοιχεία φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, 1851, σ. 33, § 94.

6. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 33, § 93.

7. Πβ. Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ (ἐπιμ.), *Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1828 ὡς τὸ 1922, τόμος Α', Εὐρωπαϊκὲς ἐπιδράσεις και προσπάθειες γιὰ μιὰ ἐθνικὴ φιλοσοφία 1828-1875*, Ἀθήνα, Γνώση, 1994, Φιλοσοφικὴ και Πολιτικὴ Βιβλιοθήκη 49, σσ. 17-51.

1876 θα ακολουθήσει μία δεύτερη από τον Δημήτριο Μοστράτο στην Κωνσταντινούπολη⁸. Η επιλογή του συγκεκριμένου καρτεσιανού έργου από τον Νικόλαο Πίγκολο, πρώτο καθηγητή της φιλοσοφίας στην Ίόνιο Ακαδημία φανεώνει ότι άγγιζε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της φιλοσοφίας το οποίο προηγείται κάθε άλλης διαπραγμάτευσης. Δημοσιευμένη στο τυπογραφείο της Κυβέρνησης, η μετάφραση αυτή συνοδεύεται από βιογραφία του Ντεκάρτ, γραμμένη από τους Biot και Feuillel, δημοσιευμένη αρχικά στη *Biographie Universelle*, καθώς και από τη μετάφραση μικρού αποσπάσματος από το τέταρτο μέρος της *Λογικής* του Port-Royal.

Χωρίς να επικρίνει την νοησιαρχική στάση του Ντεκάρτ, ο Πίγκολος προβάλλει τη μεγάλη του προσφορά στο επίπεδο της μεθοδολογίας και ξεχωρίζει ως motto της μετάφρασής του την καρτεσιανή φράση: «δέν φθάνει να έχη τις νοῦν καλόν, ἀλλὰ τὸ κύριον εἶναι νὰ τὸν μεταχειρίζεται καλά». Πιστεύει ακόμη, ότι στο *Λόγο περί της μεθόδου* βρίσκεται η καλύτερη προπαρασκευή στη σπουδή της φιλοσοφίας με τους ὀρθότερους «κανόνες του φιλοσοφείν, ἢ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν»⁹. Ὁ ἴδιος ὁ Πίγκολος πού ἀναπτύχθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιδράση τῶν Διαφωτιστῶν¹⁰ καὶ δέχθηκε τὴν διδασκαλία του σχετικά με τὴν ὑγιή φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ τὸν ρόλο πού παίζει ἡ μεγαλοφυΐα στὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας ἀναφέρει σχετικά στὸν πρόλογό του: «ἡ ἱστορία τῶν μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν εἶναι ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, τὸ ἀνὰ χεῖρας σύγγραμμα εἶναι τμῆμα φιλοσόφου ἱστορίας πολῦτιμον· ἐπειδὴ περιγράφει καὶ τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὑρηκεν ὁ Καρτέσιος τὰς ἐπιστήμας, καὶ τὴν γενομένην δι' αὐτοῦ ἀνόρθωσιν· ἐπομένως ὀρίζει τὴν ἐποχὴν, εἰς τὴν ὁποίαν διελύθη τὸ σκότος τῆς σχολαστικῆς, καὶ ἀνέλαμψε τὸ φῶς τῆς ὑγιοῦς φιλοσοφίας. Μετὰ τὴν εὑρεσιν τῆς καλῆς μεθόδου ἀκόλουθον ἦτον ν' αὐξάνη καὶ νὰ προκόπτη, ἐπειδὴ ἀρχὴ καὶ ψυχὴ τῆς ὀρθῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ὀρθὴ μέθοδος»¹¹.

Ὁ Πίγκολος ὁ ὁποῖος σπούδασε στὸ Παρίσι, βρισκόταν σὲ ἐπαφὴ με σημαίνοντα πρόσωπα τῆς γαλλικῆς διανόησης, ὅπως τοὺς Victor Cousin, Sainte-Beuve, Augustin Thierry, Claude Fauriel. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Victor Cousin καὶ ὁ μαθητὴς του Théodore Jouffroy καθὼς καὶ ὁ François Thurot εἶχαν ὑποστῇ τὴν ἐπίδραση τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας καὶ ἰδιαίτερα τοῦ Dugald Stewart, ὁ ὁποῖος ἀναγνώριζε τὸν Ντεκάρτ ὡς πατέρα τῆς «πειραματικῆς φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος»¹². Ἐδῶ, στὸ ὄνομα τῆς ψυχολογικῆς τοῦ μεθόδου ὁ Ντεκάρτ ἀποκαθίσταται ὡς θεμελιωτὴς τοῦ πνευματισμοῦ. Ἐξάλλου ἂς μὴν ξεχνοῦμε, ὅτι ὁ πνευματοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσε προέκταση τοῦ καρτεσιανισμοῦ. Ὁ *Λόγος περί της μεθόδου* ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Ν. Πίγκολο «εἰκόνα τῆς

8. Γιά τὸν Δημήτριο Μοστράτο, καθηγητὴ στὴν Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, πβ. τὴν βιογραφία τῆς Σμαράγδας Δ. Μοστράτου, *Δημήτριος Γ. Μοστράτος. Ὁ Φολεγάνδριος καὶ Κωνσταντινούπολίτης*, Ἀθήνα, 1977. Ὁ Δημήτριος Γ. Μοστράτος εἶχε ἀσχοληθεῖ καὶ με τὴν παιδαγωγικὴ σκέψη τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ στὴν διδασκαλική του διατριβὴ με θέμα *Die Pädagogik des Helvetius*. Inaugural-Dissertation, Βερολίνο, 1891.

9. Ρενάτου ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ, *Λόγος περί μεθόδου* τοῦ ὀδηγεῖν καλῶς τὸν νοῦν καὶ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ μεταφρασθεὶς ὑπὸ Ν. Πίγκολου, διδασκάλου τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὴν Ίόνιον Ἀκαδημίαν, Ἐν Κερκύρα ἐκ τῆς τυπογραφίας τῆς Διοικήσεως, 1824.

10. Βλ. Roxane D. ARGYROPOULOS, Nicolas Piccolos et la philosophie néo-hellénique, *Balkan Studies* 25(1984), σσ. 235-242.

11. ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ, *Λόγος περί Μεθόδου*, μτφρ. Ν. Πίγκολου, θ'.

12. Émile BOUTROUX, De l'influence de la philosophie écossaise sur la philosophie française, *Transactions of Franco-Scottish Society*, Edinburgh, 1897, 16-36. Πβ. ἐπίσης *The Story of Scottish Philosophy*, ἐπιμ. Daniel Sommer Robinson, Westport Connecticut, Greenwood Press, 1979² συγκεκριμένα τὸ κεφάλαιο V: Dugald Stewart (1753-1828). The Man and his Work γραμμένο ἀπὸ τὸν Noah Porter, σσ. 151-179.

νοητικής ζωής του ανθρώπου και σύνοψις των φιλοσοφικών του δογμάτων»· επίσης διατυπώνει την άποψη ότι η μέθοδος είναι συνώνυμη της επιστήμης και παραπέμπει για να ενισχύσει τις σχετικές απόψεις του αφενός στα *Ηθικά Νικομάχεια* και αφετέρου στους Γάλλους Ίδεολόγους, Destutt de Tracy και Joseph Droz οι όποιοι επαινούν την καρτεσιανή μέθοδο στα έργα τους¹³. Ωστόσο, ο Πίγκολος ενώ αποδέχεται την καρτεσιανή αναλυτική μέθοδο, δεν παραλείπει να σημειώσει τα σφάλματα του Ντεκάρτ στον τομέα της φυσικής και της φυσιολογίας και γράφει: «Των τοιούτων ανδρών [έννοεί τις μεγαλοφυίες] και τα σφάλματα ακόμη είναι ωφέλιμα· δι' ότι είναι σφάλματα μεγαλονοίας, και δεικνύουν ενεργώς τα όρια της δυνάμεως και αδυναμίας ήμων... παρόμοια σφάλματα απαντώνται και εις τόν παρόντα Λόγον· τα περισσότερα όμως έξ αυτών αναφέρονται εις την Φυσικήν και την Φυσιολογίαν»¹⁴.

Άλλά και οι διάδοχοι του Πίγκολου στην έδρα της φιλοσοφίας στην Ίόνιο Ακαδημία (Ν. Βάμβας, Πέτρος Βράιλας-Αρμένης) διατήρησαν την ίδια γραμμή δίνοντας έμφαση στο ζήτημα της μεθοδολογικής προοπτικής στην φιλοσοφία τονίζοντας κυρίως την ψυχολογική μέθοδο, ή οποία όφειλει να στηρίζεται στην επαγωγή, την παρατήρηση και την ένδοσκόπηση¹⁵. Παρόλο ότι ο Νεόφυτος Βάμβας έμπνέεται από την αναλυτική ψυχολογία του Thurot και την σκέψη των Cabanis και Destutt de Tracy ή εικόνα την όποία σχηματίζει για τόν Ντεκάρτ είναι μάλλον μονόπλευρη. «Ο Καρτέσιος και οι όπαδοί αυτού», γράφει, «έθεώρουν τó πνεύμα ως δύναμιν απλώς παθητήν, ότι δηλαδή κατά τας γινομένας εις τó σώμα κινήσεις διεγείρει ό Θεός εις τó πνεύμα αναλόγους ιδέας, και πάλιν κατά τας γινομένας εις τó πνεύμα αντιλήψεις διεγείρει εις τó σώμα τοιάσδε ή τοιάσδε κινήσεις.....Κατά τó Καρτεσιανόν λοιπόν σύστημα ό Θεός τροποποιεί την ψυχήν προς τó σώμα, ως εάν αυτό τó σώμα ήθελεν έχειν επιρροήν εις την ψυχήν. Έφρόνουν δέ τρία είδη ιδεών, έμφύτους, έπεισάκτους, και κατασκευαστάς»¹⁶. Ο Βάμβας ασκώντας κριτική του καρτεσιανισμού ως σύστημα «άσαφές και άτοπον» παραλληλίζει την καρτεσιανή θεωρία της γνώσης με εκείνη του Leibnitz: «τó Λεϊβνιτιανόν καθίστανε την ψυχήν ως αυτόματον αύλον, και τó σώμα ως αυτόματον ύλικόν· και τά δύο δέ ταύτα συστήματα άνέτρεπον πάσαν βεβαιότητα περί της ύπαρξεως των σωμάτων, έπειδή κατά μέν τó Καρτεσιανόν, ό Θεός, άλλ' όχι τó σώμα, διεγείρει τας ιδέας εις την ψυχήν, κατά δέ τó Λεϊβνιτιανόν, ή ψυχή έξ ιδίας φύσεως, και άν δέν υπήρχε κανέν σώμα, ήθελεν έχειν έξίσου τας αυτάς ιδέας. Έντεϋθεν ανοίγεται δρόμος προς τόν ιδανισμόν, καθώς τώνοντι έπεσον πολλοί εις την άπάτην ταύτην από τόν καιρόν του Καρτεσίου και Λεϊβνιτίου»¹⁷. Τα δύο αυτά συστήματα κατά τόν Βάμβα αποτελούν παραδείγματα τó πόσο επιρρεπής είναι ό ανθρώπινος νους στο να πλάθει ύποθέσεις που τόν έμποδίζουν τελικά να ανακαλύψει την αλήθεια. Ο Βάμβας παραβλέπει ότι τόν Ντεκάρτ υπάρχουν βαθμίδες της γνώσης εξαιτίας του πεπερασμένου ανθρώπινου νου ενώ ή ιδέα του Θεού θεμελιώνει κάθε βεβαιότητα και επιτρέπει την αιτιολογική άπαίτηση του ανθρώπου. Ευνοϊκός, ώστόσο, φανερώνεται ό Βάμβας στον στοχασμό του Malebranche του όποιου ασπάζεται τις αντιρρήσεις κατά της καρτεσιανής γνωσιολογίας¹⁸.

13. ΚΑΡΤΕΣΙΟΥ, ένθ' άν., ι'.

14. Ένθ' άν.

15. Άθανασίας ΓΛΥΚΟΦΥΔΗ-ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Τó πρόβλημα της μεθόδου, *Νεοελληνική φιλοσοφία. Πρόσωπα και θέματα*, Άθήνα, Άφοί Τολίδη, 1993, σσ. 159-178.

16. Νεόφυτου ΒΑΜΒΑ, *Στοιχεία φιλοσοφίας ή περί της νοητικότητας και ήθικότητας του ανθρώπου*, Άθήνα, 1838, ι'.

17. Ένθ' άν.

18. Ένθ' άν. ια'. Στον Malebranche παραπέμπει ό Βάμβας και σέ άλλα σημεία, ένθ' άν., σσ. 297, 308-309.

Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ καρτεσιανισμοῦ ἀπὸ τὸν Πέτρο Βράιλα-Ἀρμένη, ὁ ὁποῖος δίδαξε καὶ αὐτὸς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία ἀπὸ τὸ 1854 μέχρι τὴν Ἑνωσι τῆς Ἑπτανήσου, τίθεται σὲ διαφορετικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Βάμβα, γιατί ἐπιχειρεῖ νὰ κάνει ὁρισμένες διαφοροποιήσεις στὰ ἐρμηνευτικὰ προβλήματα τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας. Ὁ Βράιλας διαχωρίζει τὸ πρόβλημα τοῦ cogito ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, προβάλλοντας ἓνα κριτικὸ πνεῦμα ὡς πρὸς τὸ πρῶτο. Στὸ *Περὶ πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν δοκίμιον* ὁ Βράιλας πιστεύει, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος προϋπάρχει τῆς ὑπαρξης καὶ διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ καρτεσιανὸ cogito ὡς πρὸς τὸν καθορισμὸ τῆς ὑπαρξης καὶ τῆς ἀμφιβολίας: «Δὲν λέγομεν μετὰ τοῦ Καρτεσίου νοῶ, ἄρα ὑπάρχω, διότι ἡδύνατό τις νὰ μᾶς ἀπαντήσῃ μετὰ τοῦ Γασένδου καὶ ἄλλων, ὅτι οὗτος εἶναι συλλογισμὸς προϋποθέτων καθολικὴν τινὰ πρότασιν, τουτέστιν, ὅτι πᾶν τὸ νοοῦν ὑπάρχει, ὅτι τὸ νοῶ εἶναι κατηγορούμενον ὑποθέτον ὑποκείμενόν τι, καὶ ὅτι κατὰ πάντα τρόπον δὲν εἶναι οὗτος ὁ τύπος διὰ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ ἐκφέρηται οἰαδήποτε ἀρχή· διότι, καθ' ἃ λέγει αὐτὸς ὁ Καρτέσιος, *Notitia principiorum non fit dialectice* (ἡ γνῶσις τῶν ἀρχῶν δὲν γίνεται διαλεκτικῶς)»¹⁹. Συνεπῶς, πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι ἡ ἀμφιβολία ἀλλὰ ἡ κατάφασις καὶ τὸ εἶναι ταυτίζεται μὲ τὴν γνῶσιν. Ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Βράιλα, πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος, ἐπεταὶ ὅτι ἡ κατάφασις προϋπάρχει τῆς ἀμφιβολίας καὶ ἡ ἀμφιβολία δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν τῆς ὑπαρξης. Εἶναι καὶ γνῶσις λοιπὸν γιὰ τὸν Βράιλα ταυτίζονται «τὸ ἐγὼ εἶμαι εἶναι πρότασις, ἐν ᾗ τὸ ὑποκείμενον συνταυτίζεται μὲ τὸ κατηγορούμενον καὶ ὁ νοῦς μὲ τὸ ἀντικείμενόν του. Νὰ ἀναβῶμεν περαιτέρω εἶναι ἀδύνατον. Εἶναι αὕτη πρώτη ἀλήθεια ἀκαταμάχητος, ἀπόφανσις καὶ κατάφασις ἀναμφισβήτητος»²⁰.

Στὸν τομέα τῆς ἐπιστημολογίας τοῦ Βράιλα, σημαντικὰ παραμένουν κείμενα τοῦ ὅπως ὁ *Ἐναρκτήριος Λόγος* στὰ 1854 καὶ τὸ *Ὑπόμνημα περὶ τῆς Μεθόδου*, ποὺ ἀναγνώσθηκε τὸ 1861 στὴν Ἰόνιο Ἑταιρεία τῶν Ἐπιστημῶν, Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν. Ἀναπτύσσεται ἐδῶ ἡ ἀποψη ὅτι ἡ μέθοδος ἀποτελεῖ ἐφαρμογὴ τοῦ λόγου στίς ἔννοιες ἢ στὰ γεγονότα ποὺ παρατηροῦμε ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου²¹ ὅλες οἱ ἐπιστημονικὲς μέθοδοι εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθοῦν σὲ μία μοναδικὴ μέθοδος, τὴν ψυχολογική, ἐκείνη δηλαδὴ ποὺ ἐφαρμόζει τίς ἀρχὲς τοῦ Λόγου στηριζομένη στὴν αὐτοπαρατήρησι. «Ἡ ὀρθὴ μέθοδος εὑρέθη, Κύριοι», ὑποστηρίζει ὁ Βράιλας, «καὶ ὑπάρχει, καὶ εἶναι ἐν χρήσει πρὸ αἰώνων... Τὴν μέθοδον ταύτην, τὴν μόνην νόμιμον καὶ λυσιτελῆ, εἴτε ψυχολογικήν, εἴτε συνειδητικήν καὶ παρατηρητικήν, εἴτε ἄλλως αὐτὴν ὀνομάσητε...»²². Ἡ ἀνανέωσι τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ ἤλθε χάρις στοὺς Bacon καὶ Ντεκάρτ τοὺς «μεγάλους πατέρες τῆς νέας σοφίας», οἱ ὁποῖοι συνέβαλαν μὲν στὴν προαγωγὴ τῶν ἐπιστημῶν ἀλλὰ δὲν ἔκαναν τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ξαναφέρουν στὸ φῶς τὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων τὴν «αὐτὴν μέθοδον δι' ἧς ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεμελίωσαν τὴν Ἑλληνικὴν Φιλοσοφίαν;»²³.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Βράιλα ἐπεκτείνεται καὶ στὴν καρτεσιανὴ ἀντίληψιν γιὰ τὸν Θεό, καὶ συγκεκριμένα στὴν ὄντολογικὴ ἀπόδειξιν γιὰ τὴν ὑπαρξὴν τοῦ ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Ντεκάρτ

19. Πέτρου ΒΡΑΙΛΑ-ΑΡΜΕΝΗ, *Περὶ τῶν πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν*, Ἀθήνα, 1851, *Φιλοσοφικά ἔργα*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1969, ἔκδ. Ε. Μουτσοπούλου – Αἰκ. Δώδου, σσ. 24-25.

20. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 25.

21. Πέτρος ΒΡΑΙΛΑΣ-ΑΡΜΕΝΗΣ, *Περὶ Μεθόδου*, *Φιλοσοφικά ἔργα*, ἔνθ' ἀν., τ. 4, ἡμίτομος πρῶτος, Ἀθήνα 1973, σ. 98.

22. Πέτρου ΒΡΑΙΛΑ-ΑΡΜΕΝΗ, *Ἐναρκτήριος λόγος ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ τὴν 11 Νοεμβρίου 1854*, ἔνθ' ἀν., σ. 28. Στὴν σελίδα 32 γράφει τὰ ἑξῆς: «Παρατηρήσατε, Κύριοι, τὴν πορείαν τῆς νέας Φιλοσοφίας. Αἱ ἀπὸ Καρτεσίου καὶ Βάκωνος Σχολαὶ κοινὸν ἔχουσιν χαρακτῆρα τὴν ταυτότητα τῆς μεθόδου».

23. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 31.

προεκτείνει την απόδειξη αυτή που διατύπωσε αναλυτικά ο Άνσελμος του Canterbury και η οποία ξεκινά από την ίδια την φύση του Θεού και όχι από τα δημιουργήματά του: «Όρμηθείς από το *ἐγώ* νοώ και όχι από το *ἐγώ* είμαι», εξηγεί ο Βράιλας, «εθέωρησε την νόησιν ως ουσιώδες και συστατικόν μόριον τοῦ ἐγώ, καί ἀδύνατον ἐπομένως ἦτο νά ἀποκτήσῃ διὰ μόνης τῆς νοήσεως τὴν βεβαιότητα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῶν ἐκτός· ἐπομένως δὲν ἠδυνήθη νά ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ εἰμὴ δι' ἧς ἔχομεν περὶ αὐτοῦ ιδέας, οὐδὲ τὴν ὑπαρξίν τοῦ κόσμου εἰμὴ ὡς πόρισμα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀψευδείας τοῦ Θεοῦ»²⁴. Συνεχίζοντας τὴν επιχειρηματολογία του, ὁ Βράιλας προσθέτει, ὅτι ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενο κριτικῆς ἀπὸ διάφορους φιλοσόφους καὶ εἰδικότερα ἀπὸ τὸν Leibniz²⁵: «τοιαύτη ἦτο, ὡς ἤδη προείπομεν, ἡ γνώμη τοῦ Καρτεσίου, ὑπὸ διάφορους μορφὰς πρεσβευομένη καὶ ὑπ' ἄλλων φιλοσόφων, καὶ κατὰ πρῶτον ἐκτεθεῖσα ὑπὸ Ἀνσέλμου Ἀρχιεπισκόπου Καντοβερβείας, ὡς παρετήρησε ὁ Λεϊβνίτιος»²⁶. Ἐπὶ πλέον γιὰ τὸν Βράιλα ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ ὄντος δὲν πηγάζει ἡ ιδέα τοῦ ἀπείρου γιατί «τὸ ἀπείρον ὄν, καθὼς ἡ ποιότης τοῦ ἀπείρου ἐνυπάρχει εἰς τὴν ιδέαν παντός ὄντος, καθὼς ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν ιδέαν τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, τουτέστι, τῶν δύο στοιχείων τῆς ιδέας τοῦ ὄντος»²⁷.

Ὅπως εἶδαμε, τόσο ὁ Βράιλας ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Βάμβας θεωροῦν ὅτι ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος βρίσκεται στὴν ἀφετηρία τῆς φιλοσοφικῆς διερεῦνσης τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ συνηγοροῦν γιὰ τὴν συμφιλίωση τοῦ καρτεσιανοῦ ὀρθολογισμοῦ μὲ τὸν σκωτικὸ ψυχολογισμό. Ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ τάση τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας δημιουργήσῃ παράδοση στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία μὲ τρόπο γόνιμο τὴν προεκτείνει, ἓνας μαθητὴς τῆς, περιλαμβάνοντάς τὴν στὸν ἐγελιανὸ πρόβληματισμό, ὁ κεφαλονίτης Ἰωάννης Μενάγιας (Ἀργουσὸλι 1811-Μπάντεν Αὐστρίας 1870) ποὺ ἀργότερα συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴ διάδοση τοῦ ἐγελιανισμοῦ στὰ Ἑπτάνησα²⁸. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν καρτεσιανὴ φιλοσοφία στὴ διατριβὴ του μὲ θέμα *Ueber die Cartesianische Philosophie*, τὴν ὁποία ὑποστήριξε τὸ 1839 στὴ Λειψία καὶ ὅπου ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τὴ γνώση τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς φύσης. Ἐδῶ, μελετᾶται ἡ συμβολὴ τοῦ Ντεκάρτ στὴ διερεύνηση τῆς αὐτοσυνειδησίας καὶ τῆς ἀντίθεσης μεταξὺ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐγελιανῆς φιλοσοφίας· ὁ Μενάγιας τὴν διδάχθηκε ἀπὸ τὶς παραδόσεις τοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν τοῦ Hegel, τοὺς Schelling, Ed. Gans, Werder καὶ Hotho στὸ Μόναχο, Βερολίνο καὶ Λειψία.

Ὁ Ἰωάννης Μενάγιας ἀναγνωρίζει στὸν Ντεκάρτ τὴν ἀπαρχὴ τῆς νεώτερης φιλοσοφίας γιατί ὑπάρχει στὸ καρτεσιανὸ σύστημα ἡ ἀναγνώριση τῆς καθαρῆς νόησης ὡς ὑψίστης ἀρχῆς τῆς γνώσης καὶ τῆς φιλοσοφίας ὡς ἐπιστήμης. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Γεωργία Αποστόλοπούλου σὲ σχετικὴ τῆς μονογραφία, ἡ σύγκριση τῆς διατριβῆς τοῦ Μενάγια μὲ ἀντίστοιχο τμῆμα τῶν *Παραδόσεων περὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας* τοῦ Hegel ἀποδει-

24. Πέτρου ΒΡΑΙΛΑ-ΑΡΜΕΝΗ, *Περὶ τῶν πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν*, ἐνθ' ἀν., σ. 35· πβ. σ. 48.

25. Πβ. τὸ θεμελιακὸ ἔργο τοῦ Yvon BELAVAL, *Leibniz, critique de Descartes*, Παρίσι, Gallimard, Bibliothèque des Idées, 1960. Ὁ Leibniz, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀναπτύσσει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὶς ἀποδείξεις τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ στὰ *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, βιβλίο τέταρτο, κεφ. 10, στὰ *Essais de Théodicée*, στὸν *Discours de métaphysique* καὶ στὴν *Monadologie*.

26. Ἐνθ' ἀν., σ. 38.

27. Ἐνθ' ἀν., σ. καὶ Πβ. σσ. 50-51.

28. Γεωργίας ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἐγελιανὸς φιλόσοφος Ἰωάννης Μενάγιας. Εἰσαγωγὴ-κείμενα-μαρτυρίες*, Ἰωάννινα, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, 1988, Ἑπιστημονικὴ Ἑπετηρίδα Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, Δωδώνη, παράρτημα ἀρ. 38.

κνύει ότι ο Μενάγιας διευρύνει την έγελιανή έρμηνεία. Δύο είναι τα κύρια σημεία της φιλοσοφίας του Ντεκάρτ στα όποια άσκει κριτική ο Μενάγιας, τó ένα αναφέρεται στην αυτόσυνειδησία και τó δεύτερο στην έννοια που έδωσε ο Ντεκάρτ στην έπιστήμη²⁹, προβάλλοντας την αυτόσυνειδησία ως άφηρημένη γενικότητα. Η αυτόσυνειδησία αποτελεί μόνο βεβαιότητα και περιστρέφεται στην ταυτότητα με τόν έαυτό της· ο Μενάγιας κατακρίνει κυρίως την άπουσία της διαλεκτικής κίνησης από την καρτεσιανή φιλοσοφία.

Λίγα χρόνια αργότερα έχουμε στόν νεοελληνικό χώρο κριτική του καρτεσιανού έργου από την σκοπιά της γαλλικής πνευματοκρατικής σχολής. Τó 1869, ó λευκάδιος κληρικός Κωνσταντίνος Στρατούλης, μαθητής επίσης της Ίονίου Ακαδημίας και μετέπειτα μητροπολίτης Κυθήρων, ó όποιος σπούδασε φιλοσοφία στó Παρίσι κοντά στους Victor Cousin και Théodore Jouffroy δέν έμπνέεται από φόβο μπροστά στις πιθανές αντιθεολογικές συνέπειες τών φυσικοφιλοσοφικών θέσεων του Ντεκάρτ· αντιδιαστέλλει την άξία της καρτεσιανής μεθόδου από την τελική άποτυχία του Ντεκάρτ νά καταστήσει την φιλοσοφία άφετηρία κάθε έπιστήμης θεμελιώνοντας πάνω στην αυθεντία της συνείδησης την ύπαρξη της άπλης και πνευματικής ψυχής³⁰. Στην *Πραγματεία φιλοσοφίας*, όπου ó Στρατούλης υίoθετεί βασικές άρχές του Hegel, χωρίς νά άσπάζεται όμως τις όντολογικές άρχές της φιλοσοφίας του, διαβάζουμε τά έξης: «μεθ' όλα τά έλλείμματα της καρτεσιανής φιλοσοφίας, αύτη κατά τε τó είδος και την ύλην και τās καταπληκτικές και τολμηράς ύποθέσεις συνεβάλετο τά μάλιστα είς τó έλευθέρως διανοείσθαι, άντέταξε σινικόν τείχος άπέναντι της σχολαστικής, άνεζωπύρησε τόν έρωτα του φιλοσοφείν, και έποίησε λίαν προσεκτικούς τούς φιλοσοφούντας, όπως μή έξοκέλλωσιν είς άπάτας του λοιπού»³¹. Ό Στρατούλης κατακρίνει τόν «σκεπτικισμό» του Ντεκάρτ αλλά αναγνωρίζει ότι τó έργο του «κατέστη οίονεί σταθμός νέας έποχής είς την άνθρωπίνην σκέψιν, άνεδείχθησαν αντίθετα τά δύο στοιχεία του διανοήματος και του όντος, του πραγματικού και του ίδανικού, περί ά έστράφησαν ως περί μέγαν άξωνα πāsαι αί νεώτεραι μεταπολιτεύσεις και έπαναστάσεις της φιλοσοφίας»³². Αφετηρία της φιλοσοφίας θεωρεί την ψυχολογία, ή όποία αποτελεί έπιστήμη της συνείδησης του έγώ τονίζοντας με τόν τρόπο αυτόν την σημασία της αυτόσυνειδησίας³³.

Στην προοπτική της φιλοσοφίας του Schelling τοποθετεί τόν Ντεκάρτ τó 1855 ó Νικόλαος Κοτζιάς και προβάλλει την άποψη, ότι ή καρτεσιανή φιλοσοφία αποτελεί προπαιδευτική της φιλοσοφίας του Schelling ó όποιος τελικά τόν ξεπέρασε, όπως έξάλλου και τούς Σπινόζα, Κάντ και Φίχτε. «Και αν ó Καρτέσιος», γράφει ó Κοτζιάς, «τήν διανοητικήν πορείαν τών νεωτέρων χρόνων έν Γερμανία διέγραψε, και αν ó Σπινόζας την έξ ύποκειμένου του Καρτεσίου πορείαν είς την έξ άντικειμένου μετέβαλε, και αν ó Κάντιος την κριτικήν φιλοσοφίαν καθίδρυσεν, ήν ό Φίχθιος είς έπιστημολογίαν άνύψωσεν, άρα έκαστος μίαν και μόνην αντιπροσωπεύει έποψιν, ό Σχελλίγγιος όμως ... άννυώθη είς ... νέαν έποψιν, της προτέρας αυτού φιλοσοφίας όλως διαφέρουσαν»³⁴.

29. Ένθ' άν., 47.

30. Κωνσταντίνου ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ, *Πραγματεία φιλοσοφίας*, Αθήνα, 1864, σ. 199. Πβ. Ρωξάνης Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ό ύποκειμενισμός στην γνωσιολογία του Κωνσταντίνου Στρατούλη*, ανακοίνωση στó Όγδοο Πανελλήνιο Συνέδριο Φιλοσοφίας της Έλληνικής Έταιρείας Φιλοσοφίας (Αθήνα, Μάρτιος 1998).

31. Ένθ' άν., σ. 200.

32. Ένθ' άν., σ. 5.

33. Ένθ' άν., σσ. 18-24.

34. Νικολάου ΚΟΤΖΙΑ, *Σχελλίγγιος ήτοι όλίγα τινά περί του βίου και της φιλοσοφίας αυτού*, Αθήνα, 1855, σ. 38.

Στήν προπαιδευτική αξία της καρτεσιανής φιλοσοφίας αναφέρεται επίσης ο Μάρκος Ρενιέρης ο οποίος το 1841 στο νεανικό του δοκίμιο *Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας* προσπαθεῖ νὰ διερευνήσῃ τὴν πορεία τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας, διακρίνοντας τὴν διαλεκτικὴ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν ἀτομικισμό, τὸν ὁποῖο συσχετίζει μὲ τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα καὶ στὴν παράδοση, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ λαοῦ, ταυτίζοντας τὸ πρῶτο στοιχεῖο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἐγὼ καὶ τὸ δεύτερο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ οὐκ ἐγὼ³⁵. Ὁ Ρενιέρης πιστεύει, ὅτι ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ντεκάρτ ἀνοίξε τὸν δρόμο στὴν παντοδυναμία τοῦ ἐγὼ ὡς μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἀνθρώπινης βεβαιότητας: «Ἐπειδὴ ὁ δισταγμὸς τοῦ Καρτεσίου εἶναι τὸ προπύλαιον τῆς φιλοσοφίας του, ἔπεται ὅτι ἂν ἅπαξ τίς παραδεχθῇ τὸ ἐγὼ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὡς μοναδικὴν πηγὴν τῆς ἀνθρώπινης βεβαιότητος, σπρώχνεται ὡς ἀπὸ ἀκάθεκτον δύναμιν, τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς»³⁶. Ἀσκώντας κριτικὴ κατὰ τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὁ Ρενιέρης ὑποστηρίζει ταυτόχρονα ὅτι ὁ 18ος αἰώνας ἰδεολογικὰ προετοιμάσθηκε ἀπὸ τὸν Λούθηρο καὶ τὸν Ντεκάρτ, οἱ ὁποῖοι κατόρθωσαν νὰ διαχωρίσουν ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό τὸ πλατωνικὸ στοιχεῖο, τὸ ἐγὼ. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Ρενιέρης γιὰ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ Βίκο ὡς πρὸς τὸν Ντεκάρτ: «ἡ παράδοσις, ἡ αὐθεντία, ἦν ὁ Καρτέσιος εἶχε ρίψει κατὰ γῆς, ἐγειρομένη ἀπὸ τὸν Βίκον ἐσήκονε πάλιν τὸ μέτωπον πρὸς τὸν οὐρανόν· τοιοῦτοτρόπως ὁ Βίκος παραλλήλως εἰς τὴν ὑψηλὴν στήλην τῆς φιλοσοφίας, ἦτοι τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἐγὼ, ὕψονεν ἐτέραν ὑψηλὴν στήλην, τὴν φιλολογίαν κατὰ τὴν νεωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ἦτοι τὴν ἐπιστήμην τοῦ λαοῦ, τὴν νέαν ἐπιστήμην (Scienza nuova)»³⁷.

Ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία θίγει λοιπὸν προβλήματα ποὺ βρίσκονται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος στὴν Ἑλλάδα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα καὶ κατὰ τὸν ὁποῖο ἐγκαταλείπεται ὁ ἐμπειρισμὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ γιὰ πνευματοκρατικές θεωρίες. Ἡ σύντομη ἐπισκόπηση τῶν στάσεων σημαντικῶν Ἑλλήνων διανοητῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἔδειξε ὅτι ἡ προτίμησή τους δέν ἐστιάζεται μόνο στὰ μεθοδολογικὰ θέματα, παρόλο ποὺ τὸ *cogito* δέν ἀποτελεῖ πλέον στοιχεῖο τὸ ὁποῖο νὰ συγκρατεῖ τὴν προσοχή τους καὶ οἱ αναφορὲς στὴν καρτεσιανὴ μέθοδο γίνονται χωρὶς τὴν ἐνορατικὴ βεβαιότητα τῆς καθαρότητος καὶ τῆς σαφήνειας τίς ὁποῖες ἀναζητοῦσε ὁ Ντεκάρτ μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς στήν αὐτογνωσία τῆς συνείδησης. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι οἱ περισσότερες ἐπιστημονικὲς καρτεσιανὲς θεωρίες ἔχουν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ξεπερασθεῖ, ἡ μελέτη τῆς ἀποδοχῆς ἢ τῆς ἀπόρριψης τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Ντεκάρτ ἀποκαλύπτει τὴν σημασία τοῦ στοχασμοῦ του γιὰ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

Ρωξάνη Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ
(Ἀθήναι)

35. Ρωξάνης Δ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Σχόλια στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ Μάρκου Ρενιέρη, *Ἀφιέρωμα στὸν Κωνσταντῖνο Δεσποτόπουλο*, Ἀθήνα, 1991, σσ. 245-254.

36. Μάρκου ΡΕΝΙΕΡΗ, *Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. Δοκίμιον*, Ἀθήνα 1841, σ. 80.

37. *Ἐνθ' ἀν.*, σ. 82.

LA PHILOSOPHIE CARTÉSIENNE PENDANT LA SECONDE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE EN GRÈCE

Résumé

À une époque où l'empirisme des Lumières est abandonné, l'influence du cartésianisme se confond avec l'histoire de la philosophie. Au XIXe siècle, les ouvrages de Descartes n'ont pas été simplement lus mais ont été amplement commentés en Grèce et on le considère comme le rénovateur de la philosophie moderne. Cependant, nous observons une méconnaissance des problèmes du scepticisme cartésien et des relations entre l'empirisme et l'ontologie dans le système de Descartes. Les érudits grecs (N. Piccolos, Th. Kaïris, N. Vamvas, P. Vraïlas-Arménis, C. Stratoulis, N. Kotzias) ayant poursuivi leurs études de philosophie à Paris, Munich, Berlin et Leipzig, leur appréhension du cartésianisme se fait à travers les tendances philosophiques de l'époque: la philosophie écossaise, l'éclectisme français, l'hégélianisme et le système de Schelling. Une importance particulière est attribuée à l'étude de la méthode, à l'ordre respectée pour la conduite de nos pensées tandis qu'on conteste la certitude du cogito et de l'argument ontologique ainsi que le passage de la pensée à l'existence.

Roxane D. ARGYROPOULOU

